

Régi karácsonyok irodalmunkban

(Nosztalgiazó ünneptörténet)

DR. FÖLDESZ GABRIELLA
színháztörténész, kritikus
foldesdy@gmail.com

A kereszténység története kétezer évet ölel fel, ám a Karácsonynak, Jézus születésének a maihoz hasonló méreteket öltő világméretű megünneplése csak az utóbbi két évszázadra korlátozódott. Ennél korábbi fenyőfaállítás, díszek felvitele a fára, betlehemezés, vagy épp az ajándékozás elvéte fordult elő Európa egyes helyein, rövid időre szokássá vált, majd ismét eltűnt, hogy véglegesen visszatérjen, és a legimpozánsabb téli ünnepünk legyen. Tőlünk nyugatabbra már javában dívott a csillogó fenyőfa kultusz, amikor hazánkban először BRUNSWICK TERÉZ állított nyilvános helyen feldíszített fenyőfát 1824-ben. Célja ebben is a közösségteremtés volt, ahogy a kisdédóvók létrehozásában is e nemes gondolat vezette.

A szépirodalom terén két 19. századi művet említek, ezek a mai napig részei e szép téli eseménynek. E.T.A. HOFFMANN német romantikus író két mesével járult hozzá a gyerekek megörvendeztetéséhez. A *Diótörő* és az *Egérkirály* (1816) c. meséi karácsony estéjén és éjszakáján játszódnak, amikor a bábú életre kel, és főhősnőjét, Marikát magával viszi Babaországba. A történet igazán jóval később vált népszerűvé. CSAJKOV-SZKIJ a *Hoffmann-mesékből* három felvonásos balettet komponált (1892), amely mind a mai napig betölti az operaházak decemberi matiné műsorait. De majdnem ugyanilyen népszerű DICKENSnek a *Karácsonyi éneke* (1843), amelyben Scrooge, a fősvény uzsorás halott üzlettársa szellemének figyelmeztetésére jó útra tér, és gazdagon megajándékozta szomszédait, ismerőseit minden földi jóval.

A magyar irodalom első műve *A koldusgyermek* c. elbeszélés (1854), amelyben megjelenik a „karácsonyfa” említése, JÓKAI MÓR nevéhez fűződik. Ismert íróink közül CSIKY GERGELY két karácsonykor játszódó novellát is írt 1880 körül. Mindkét mű társadalmi igazságtalanságot tár fel, ahol a gazdag gyáros vagy bankár empátia nélkül nézi végig, hogy az önhibáján kívül csődbe jutott ismerőse karácsonykor lesz öngyil-

kos (*Maláta úr karácsonyfája*), két lány pedig megfagy az utcán (*Szép hajnal, szép csillag*).

A 19-20. század fordulója az irodalom terén valóságos lavinát indít el versek és a kispika területén. Az irodalmi lapok fontos szerepet játszanak az ünnepkör népszerűsítésében. Az írók szinte mindegyike rendszeresen publikál valamelyik napilapba, folyóiratba, s beküld december táján egy ünnepi verset, novellát, emlékeztet, mit is jelent neki Jézus születése.

Az 1894 decemberében induló *Új Idők* irodalmi hetilapot a Singer és Wolfner Kiadó hívta életre, s HERCZEG FERENCET bízta meg a lap szerkesztésével, aki ötven éven át töretlenül a lap élén állt. Konzervatív értékrendjével a vidéki értelmiség, általában a magyar középosztály kedvelt lapjává vált, példányszáma az összes periodika közül a legmagasabbnak számított (30-40 ezer között mozgott). Az itt publikáló írók közt találjuk a magyar irodalom színe-javát, publikált itt KOSZTOLÁNYI DEZSŐ, AMBRUS ZOLTÁN, BRÓDY SÁNDOR, MIKSZÁTH KÁLMÁN, GÁRDONYI GÉZA, TÖMÖRKÉNY ISTVÁN, KASSÁK LAJOS, SZABÓ LŐRINC, MÁRAI SÁNDOR, GULÁCSY IRÉN, FEKETE ISTVÁN, sőt még

1916 karácsonya, Skoda 30,5 Mörser mozsárágyú az olasz fronton (forrás: Fortepan / Vogl Elemér)

1943 karácsonya
(forrás: Fortepan / Konok Tamás id)

RADNÓTI MIKLÓS is! Minden évben volt karácsonyi szám, ezeket szép versekkel, izgalmas ünnepi történetekkel, karácsonyt megidézõ fotókkal, grafikákkal töltötték meg, hogy vonzó legyen mind a szegények, mind a jómódúak számára a lap.

Verse jelent meg a lapban CZÓBEL MINKÁNAK, EMÓD TAMÁSNAK, MÓRA FERENCNEK, RÁBA GYÖRGYNEK, VITÉZ SOMOGYVÁRY GYULÁNAK, egyik vers szebb, mint a másik, szívébe markoló, megható érzelmű mindahány. Számomra mégis a legszebb karácsonyi verset ADY ENDRE írta (Karácsony), amely a költõ legelső kötetében jelent meg Debrecenben (1899). Néhány gondolata korokon átívelõ óhajt fogalmaz meg: „Nem volna más vallás./ Nem volna csak ennyi: /Imádni az Istent/ És egymást szeretni”.

A karácsonyi versek némelyikét valamely aktuális esemény hívta életre. EMÓD TAMÁS *Betlehem* c. verse az I. világháború idején íródott, és a csatateren elesett honvédek meg nem született gyermekeit eleveníti meg, õk a mennyországból tekintenek a földre, lehetséges nemzõ apjuk idõ előtt elesett a fronton. Hasonlítanak õk a Betlehemben, Heródes utasítására legyilkolt két év alatti kisdedekre: egy cezaromániás uralkodó, és egy gyilkos korszak áldozatai lettek. VITÉZ SOMOGYVÁRY GYULA versének címe: *Karácsony 1939*. A költemény a II. világháború első hónapjainak csataterét idézi, miközben keresi az új Betlehemet, ahol megszülethet ebben a vészterhes idõben a kis Jézus. Ez a helyszín a költõ szerint a magyar Tiszapart lesz! „...itt a Tisza táján/ van még egy nép. A szíve: bárány,/ a lelke: jászol, kunyhója: béke/ és tiszta könny van a szemébe,/mert megszenvedett száz helyett.” Sok évtized távlatából nézve a verset, csak ámulunk a vers optimizmusán, mert utólag könnyű már tudnunk, hogy mi voltunk egyik legnagyobb vesztesei ennek a háborúnak is.

Még gazdagabb a magyar irodalom karácsonyi témájú prózai alkotásokban. A bõség zavara tölti el a téma iránt érdeklõdõket, mikor újabb és újabb mûvek bukkannak elõ. Több tucat írást átolvasván most csak azokról szólnék, amelyek valamilyen szempontból relevációnak minõsülnek. A bennük felbukkanó rejtett üzenet, megrázó tartalom, életbölcesség, illetve ke-

resztény igazságélmény ad katartikus érzést, válik maradandó élménnyé.

Nagy íróink felejthetetlen történetekkel emlékeztek meg az ünneprõl. JÓKAI MÓR története első pillantásra könnyed bohóságnak tûnik (*Mit hozzon a Jézuska?*), valójában az élet igazi értékeirõl olvashatunk benne. Kamilla, a tehetséges hegedûmûvész, férjhezmenetele után abbahagyja a zenélést, hogy szerelmes férjének éljen. De egyre komorabb, lehangoltabb lesz. Amikor férje újabb ékszer megvásárlását helyezi kiállításba karácsonyi ajándékként, nem kéri az ékszert, hanem visszaveszi a hegedûjét, ismét játszik, és koncertezni készül. Mi minden van még, ami pénzzel nem váltható ki, mert tehetség, barátság, hazaszeretet, egyik sem pénzes kategória, hanem lélekemelõ érzés.

MÓRA FERENC többször is nekifutott karácsonyi tartalmú megszólalásnak. Az ünnepet tréfás oldaláról közelítette meg, amikor elképzelte, egy õsember hogyan készítené ajándékot első és legfontosabb feleségének (*A kedves gondok ünnepe*). Öt-hatezer évvel ezelõtt elõször egy bivalyt kell agyonverni, hogy annak lapockacsontjából kifaraghasson egy korongot, majd abból egy gyûrût. Ha elpattan a csont, kezdheti elõlrõl a nehéz munkát, amihez valószínû, új szerszámot kell beszerezni vándorkereskedõktõl. Manapság – véli az író, vele mi is – könnyebb ajándékot vásárolni, mégis sokat töprengünk, kinek mit vegyünk, hogy tessenek is.

Móra másik karácsonyt érintõ írása roppant elgondolkodtató (*Édes kicsi Jézus*). Fájdalmas iróniával szólítja meg az író Jézust, hiszen köztünk már senki nem hiszi komolyan, hogy ez a nap dicsõség a mennyben, és békesség a földön. Az evangéliumokból csak a Gonoszság, Kapzsiság, Gyûlölet, Gõg és Bosszú maradt meg, a Szeretet tilos beviteli cikk, ha élnél, elkoboznák

tőled. A mi világunk nem érdemel meg Téged. Ha le szállsz, a holnapért tedd!

BABITS MIHÁLY egy középkori legendát dolgoz fel novellájában (*Karácsonyi Madonna*). Artúr lovagot hiába figyelmeztetik: aki karácsony éjjelén meglesi a dómban Szűz Máriát karján a kiseddel, nem éli túl az eseményt. Artúr felmászik a dóm párkányára, betöri a díszes üveglakot, és a csilláron hintázva várja a csodát. És Szűz Mária holdsarlón lépdél az oltár felé, körötte röpdősnek az angyalok az orgona sípjai között, Szt. Cecília játszik a fehér billentyűkön. Magyarország védasszonya szeretettel mosolyog, pedig hét tör döfi át szívét. Kőszentek hódolnak neki, karján tartja fiát, az isteni gyermek fényes arca mosolyog. Artúr lovagot másnap reggel a sánta sekrestyés halálra zúzva találja a csillár alatti kövön. Az isteni titok felfedése elviselhetetlen szépségű élményt jelent a földi ember számára. Ha felkészületlenül éri az élmény, belehal az örömébe. A parancs megszegése halálos véték.

HERCZEG FERENC két alkalommal szövi mondanivalóját Jézus születésének ünnepe köré. A *Himlő utca* allegorikus meséje a fekete himlős beteg királyfi meggyógyulásáról szól, akit az özvegy királyné önfeláldozása hoz vissza az életbe. Az édesanya saját életét kockáztatja a sötét alvilágban, dühöngő bivalyt, ágaskodó kígyókat megszelídítve, hogy megszerezze a beszélő huszárt a fiának, majd a gyógyszer arcának sebeit begyógyítandó. Fia életének és szépsége megmaradásának ára saját arcának csúffá válása. Gyermekeinek visszanyert egészsége miatt nem bánja saját rútságát, és ekkor jön a nem várt csoda, mert a gyermek őszinte szívvel mondja a szemébe, hogy ő a világ legszebb asszonya! Ekkor a királyné visszanyeri arcának báját, fiatalos mosolyát. A történet az anyai szeretet és önzetlenség apoteózisa mesébe rejtve.

Herczeg a másik történetben (*Idén nem lesz karácsony*) keresztfiát, bátyjának fiát, akit szintén Ferencnek hívtak, siratja el. A fiú orvostanhallgatóként önkéntes katonai szolgálatra vonult be az I. világháborúban. A szerb fronton járványos tífuszt kapott, amiről a rokonokat nem értesítették. Az író keresztapa leutazott a frontra, egy kórházban találta meg a fiút lefogyva, eszméletlen állapotban. Hazahozta, itthon meggyógyították, tanulhatott volna tovább. Ám ő ismét jelentkezett frontszolgálatra, ekkor az orosz frontra került, ahol néhány nappal később halálos lövést kapott, és hősi halált halt. Neki fontosabb volt a magyar becsületért harcolni és meghalni, nem a kényelmet választotta. Az író keserűen jegyzi meg, ezért nem ünneplik 1915-ben a karácsonyt, most a fiút gyászolják. Vele kihalt a nagyreményű família.

A századfordulótól a második világháború végéig az írók szinte mindegyike megnyilvánult az ünnepet köszöntve, bensőségességét hangsúlyozva. A háború, még inkább a fordulat éve (1948) után Jézus születését már nem volt szabad emlegetni, a karácsony hagyománya visszaszorult a családok magánéletébe, a négy fal közé. Hivatalosan legfeljebb Téliapó jöhetett Jézuska helyett, és a karácsony „fenyőünnep” lett. Az írók sem írtak keresztény emlékeztetéseket. Öncenzúra, esetleg vállalati ünnepek, egymás megajándékozása volt téma egy-egy napilap, képes folyóirat ez idő tájt leközlött szösszenetei között.

Alkalmanként mégis született irodalmi alkotás, pl. az 1956-os forradalom kapcsán MÁRAI SÁNDOR írt szívbemarkoló verset a levert magyar forradalomról. Ez volt 1956 karácsonya, a vers címe: *Mennyből az angyal*. „*Mondd el, mert világ csodája:/ Egy szegény nép karácsonyfája/ A Csendes Éjben égni kezdett -/ És sokan vetnek most keresztet./ Földrészek népe nézi, nézi,/ Egyik érti, másik nem érti./ Fejük csóválják, sok ez, soknak./ Imádkoznak vagy iszonyodnak,/ mert más lóg a fán, nem cukorkák:/ Népek Krisztusa, Magyarország.*”

A költeményt csak a rendszerváltás – és Márai halála – után ismerhettük meg hivatalosan, nyomtatásban. A levert forradalom miatti fájdalomérzés ebben a nagyszerű költeményben kapcsolódott össze a karácsony felemelő, Jézus születését váró ünnepel.

Az 1950-60-70-es évek szegényes költői-írói termései között emlékezzünk meg három költőnk karácsonyi verséről. Kányádi Sándor az elhagyott erdélyi magyarság fájalmát zengi *Isten háta mögött* c. versében: „*üres az istálló s a jászol/ idén se lesz nálunk karácsony / hiába vártok/ nem jönnek a három királyok*”.

SZILÁGYI DOMOKOS egyenesen a gyerekeknek írja a versét, de a felnőtteknek szól inkább a figyelmeztetés: „*ne díszített fákon, hanem /a szívekben legyen a karácsony*”. (*Karácsony*)

PILINSZKY JÁNOS *A fényességes angyal is...* c. versében egy világháborús karácsonyra emlékezik: „*akár a fényes pelyhek is/ vigyázva földet értek,/ a fényességes angyal is/ ő is a földre lépett*”. A költő a maga visszafogott lényével nem is beszél az ünnep lényegéről, a kised születéséről, Mária, József vándorlásáról, a pásztorokról, semmiről, ami megszokott az ünnep felidézése kapcsán, csak az angyal földre lépését említi, s mi tudjuk, miért jött. Hozza a jó hírt: ne féljete, megszületett a Megváltó.

A régi karácsonyainkra való emlékezés alkalmat adhat nekünk ma, 2023-ban is arra, hogy lelkünket megújítva várjuk a Kised születését. ■